

„Kada su se četiri godine prije upustili u više nego neizvjesnu životnu avanturu, nijedan od njih vjerojatno nije ni pomišljao da bi ona mogla završiti na ovakav način.” (str. 78)

„Rat je, koliko god bio stravično iskustvo, tisućama ljudi bio tek višemjesečno ili višegodišnje izbjivanje od kuće i obitelji.” (str. 79)

„Pozicija u kojoj se našao bila je rezultat spleta povijesnih događaja u kojima je Špiljak odlučio biti aktivni sudionik, a ne pasivni promatrač.” (str. 80)

„[...] ni Tito ni Špiljak uz sav entuzijizam i idealizam vjerojatno nisu mogli ni sanjati što će se sve dogoditi tijekom nekoliko sljedećih desetljeća.” (str. 164)

„Davne 1940., na Šestoj zemaljskoj konferenciji SKOJ-a, mladom komunistu iz provincije sigurno su se glavnom motale svakakve misli.” (str. 166)

Na ozbiljnu biografiju Mike Špiljaka morat ćemo pričekati, a ova će knjiga ostati spomenik razine znanja i „metodologije” njezina autora.

Nikica Barić

Dragutin Papović, *Intelektualci i vlast u Crnoj Gori 1945-1990* (Podgorica: Matica crnogorska, 2015), 509 str.

Knjigu *Intelektualci i vlast u Crnoj Gori 1945-1990* napisao je Dragutin Papović, crnogorski povjesničar novijega naraštaja. Objavljena je prije nekoliko godina u izdanju Matice crnogorske u Podgorici. Ovo Papovićevo istraživanje svojevrsan je novum budući da dosad nisam naišao na monografski prikaz odnosa intelektualaca i vlasti u vrijeme komunističkoga režima u historiografijama bivše države. Njegov prikaz tih odnosa nije iznesen tematski nego kronološki, tako da je knjiga u najvećem dijelu podijeljena po periodičkim poglavljima: „Uspostavljanje vlasti i uključivanje intelektualaca u institucije (1945-1950)”, „Intelektualci u službi sistema i ideologije samoupravnog socijalizma (1950-1966)”, „Crnogorski intelektualci i afirmacija novih partijskih ideja (1966-1974)”, „Učešće intelektualaca u idealizaciji sistema (1974-1980)”, „Intelektualci i vlast u vrijeme krize socijalističkog sistema (1980-1988)”, „Crnogorski intelektualci u posljednjim danima socijalističkog sistema (1988-1990)”.

Premda brojem stanovnika najmanja republika bivše Jugoslavije, Crna Gora imala je, uzevši u cjelini, iznimno važnu ulogu u povijesti jugoslavenškoga komunističkog pokreta. Imala je istaknuto mjesto u jugoslavenkom partizanskom pokretu, pri čemu su i njezini intelektualci dali znatan doprinos njegovoj ratnoj pobjedi. U odnosu na intelektualce koji su potjecali iz drugih krajeva bivše Jugoslavije, crnogorski su brojčano bili uvelike najzastupljeniji u Titovu pokretu. Stoga nije nimalo slučajno što je komunistički režim imao jako uporište u poslijeratnoj Crnoj Gori, gdje je vladao možda najradikalniji oblik komunizma kada se usporede situacije u ostalim republičkim režimima Titove Jugoslavije.

Snažnu prisutnost komunističke ideologije pokazao je i slučaj sukoba između Jugoslavije i Sovjetskoga Saveza iz 1948. godine. Tada se ondje pojavio i jedan od najrazvijenijih informbiroovskih pokreta u čitavoj zemlji protiv jugoslavenškoga odvajanja od međunarodnoga komunističkog pokreta pod Staljinovim vodstvom. Pritom je broj njegovih pristaša dostizao najveći postotak s obzirom na udio crnogorskoga stanovništva u ukupnoj jugoslavenškoj populaciji, odnosno između petine i trećine svih optuženih za potporu Staljinovoj rezoluciji protiv Komunističke partije Jugoslavije dolazilo je iz Crne Gore. Unutarpartijski obračun do kojega je dovela sporna rezolucija također je imao najveće razmjere među crnogorskim komunistima, razjedinjenima na crti razdora između Tita i Staljina. Stoga se bez iznimke može ustvrditi da je Crna Gora bila jedno od najjačih uporišta komunističkoga pokreta na područjima bivše Jugoslavije.

Papović je u središte svojih istraživačkih nastojanja stavio odnose koji su vladali između komunističkoga režima i intelektualaca u Socijalističkoj republici Crnoj Gori. Ova studija, osim što se bavi tim odnosima, jasno pokazuje način na koji su komunističke vlasti izgradnjom nizom ustanova, a posebno znanstvenih, kulturnih i umjetničkih, izgrađivale ukupnu državnost Crne Gore, koja je do socijalizma bila ekonomski i politički gledano periferna zemlja iscrpljivana centralističkim uređenjem međuratne Jugoslavije. Upravo je emancipacija Crne Gore bila jedna od glavnih političkih strategija jugoslavenških komunista, što je i bio jedan od vodećih motiva zašto su se Crnogorci u tolikom broju odazvali u njihove redove. Izgradnja svih tih ustanova u kojima su crnogorski intelektualci zauzeli vodeću ulogu u poslijeratno vrijeme nije išla za državnošću kao takvom koliko je na prvom mjestu imala cilj da se komunistička ideologija proširi u sva područja poslijeratnoga crnogorskog života, što Papovićeve knjiga na izvrstan način dokumentira pomoću brojnoga izvornoga gradiva.

Jedan od ključnih uvida Papovićeve studije jest da praktički nije moguće povući crtu između vlasti i intelektualaca budući da su oni velikim dijelom

bili dio vlasti i čvrsto povezani s njom, čak i materijalno iznad prosjeka nagrađeni za svoje usluge vlastima. Naime, gotovo čitav znanstveni, kulturni i umjetnički život u Crnoj Gori držan je pod strogim nadzorom komunističke vlasti, a pod posebnim okom Partije stajala je povijesna znanost, što je Papović osobito istaknuo naglašavajući činjenicu da je jedina komisija za neku znanost pri Centralnom komitetu Crne Gore bila posvećena upravo povijesti. U tome crnogorski slučaj nije bio iznimka jer je praksa postojanja takvih komisija postojala u svim drugim republikama. Sve to pokazuje važnost politike povijesti za jugoslavenske komuniste, kao i njihove težnje da se povijesnu znanost obvezno ideologizira da bi se i nju pretvorilo u sredstvo širenja njihove ideologije. Naime, oni su smatrali da je nepristran i objektivnan prikaz prošlosti ostatak mišljenja buržoaske historiografije i općenito buržoaskoga gledanja na svijet.

Tijekom 50-ih godina, nakon otvaranja titoističkoga režima Zapadu i Ljubljanskoga kongresa književnika 1952., bilo je razilaženja u kulturnim i umjetničkim krugovima Crne Gore oko izbora stila između realizma i modernizma. U čitavom istraživanom razdoblju Papović nije pronašao nijedan slučaj koji bi dovodio u pitanje opstanak socijalističkoga društvenog sustava i monopol jugoslavenskih komunista. Zbog toga je zaključio da disidentstva u Crnoj Gori nije bilo u onom klasičnom smislu kako se ono pojavljivalo u drugim istočnoeuropskim zemljama. Autor primjećuje i da su crnogorski intelektualci do samoga kraja socijalizma ostali najvjerniji branitelji njegove baštine, unatoč očividnoj krizi i propadanju sistema. Međutim, 60-e godine u Crnoj Gori, ali i u čitavoj Jugoslaviji, donose nove teme i izazove.

Jedina točka prijepora između Partije i intelektualaca u tom razdoblju bila su, kako to Papović naziva, „identitetska pitanja”, drugim riječima tada ponovno aktualizirano nacionalno pitanje. I on svojim radom pokazuje da su se sve divergencije između vlasti i intelektualaca iscrpljivale u nacionalnom pitanju, što je uostalom bila karakteristika ponašanja intelektualnih snaga i u drugim republikama. Ta su pitanja posebno došla do izražaja nakon pada svemoćnoga policijskog šefa Titova režima Aleksandra Rankovića 1966., kada je val tzv. liberalizacije zahvatio i crnogorske prilike. Najveći sukob javljao se u pitanju etničkoga podrijetla Crnogoraca, a odvijao se, kako je isticao tadašnji komunistički rječnik, na relaciji između „velikosrpskih i crnogorskih nacionalista”. Početkom 70-ih godina ta će polemika dostići vrhunac kada se gradio Njegošev mauzolej na Lovćenu, i to prema nacrtima emigrantskoga kipara Meštrovića. Kao reakcija na to ustaju prosrpski Crnogorci iz same republike i iz Beograda zajedno s čelnicima Srpske pravoslavne crkve, suprotstavljajući se takvu umjetničkom projektu. Prema njihovu mišljenju, takav umjetnički modernizam imao je cilj da se Crna Gora distancira od svesrpskoga nacionalnog i kulturnoga koda.

Nakon kratkoga zatišja do kojega je dovela *Bijela knjiga* crnogorskih komunističkih vlasti 1973., „identitetska pitanja” ponovno izbijaju na površinu u drugoj polovini 80-ih godina, kada dolazi do sveopće krize jugoslavenskoga socijalizma. Polemika između dvojice predstavnika sukobljenih strana unutar kruga crnogorskih intelektualaca – jedni su zastupali posebnost crnogorske nacije, drugi su branili njezino srpsko izvorište – Save Brkovića i Batrića Jovanovića iz 1986. nagovijestila je buduća prijelomna događanja u ovoj najmanjoj jugoslavenskoj republici. Kako se crnogorsko komunističko vodstvo suprotstavilo politici centralizacije Jugoslavije koju je promovirao Slobodan Milošević, krajem 1988. i početkom 1989. nastupila je snažna politička kriza. U tzv. antibirokratskoj revoluciji došlo je do stanovitoga državnog udara kada je staro vodstvo podnijelo ostavku pod pritiskom uličnih demonstracija u Titogradu i Nikšiću. Uspon novoga komunističkog vodstva, koje su činili ljudi poput Momira Bulatovića, Branka Kostića i Mila Đukanovića, naznačio je, prema Papoviću, čvrsto vezivanje Crne Gore uz Miloševićev režim u Srbiji te ideološko skretanje od socijalizma prema srpskom nacionalizmu, što je vodilo konačnom zatvaranju socijalističkoga razdoblja u Crnoj Gori. Osim crnogorsko-srpskih podjela u Crnoj Gori, u toj republici osobito je prevladao jak osjećaj „jugoslavenskog socijalističkog patriotizma”, pa je Miloševićeva jugoslavenska vizija s kraja 80-ih godina privukla i one snage koje se nisu izjašnjavale isključivo u prosrpskom duhu.

Papovićeva knjiga ne donosi samo pregled odnosa između intelektualaca i vlasti u socijalističkoj Crnoj Gori nego i glavne tokove crnogorske povijesti toga razdoblja, pa može biti interesantna bilo kome tko se želi pobliže upoznati s povijesti Crne Gore u drugoj polovini XX. stoljeća. Nadalje, bez obzira na Papovićev crnogorski pogled, ova knjiga može biti jako korisna da se uoče glavna obilježja jugoslavenskoga komunizma te usporede fenomeni različitosti među pojedinim jugoslavenskim republikama. Mnoštvo pitanja otvara se samo po sebi, primjerice zašto u Crnoj Gori 70-ih godina nije bilo masovnih sudskih procesa protiv intelektualaca u polemikama o nacionalnom pitanju kao što se to događalo u Hrvatskoj, nego su oni bili samo javno opomenuti, kako Papović dokazuje? Na kraju, Papovićeva studija donosi i jednu nosivu tezu, nezaobilaznu prilikom bilo kojega budućeg istraživanja ove teme, koju je veoma teško oboriti, a to je da je intelektualac pod komunističkim režimom u Jugoslaviji mogao neometano javno djelovati i istupati jedino ako je ispovijedao vladajuću ideologiju.

Stipe Kljaić